

הרב אליעזר מלמד

רב הישוב 'הר ברכה'

דרכי צדקה

ראשי הפרקים:

- א. הקדמה על מצוות הצדקה
- ב. הצדקה המעולה להעמיד את העני על רגליו
- ג. עד כמה צריך לעזור
- ד. צדקה על ידי גבאים חכמים והגונים
- ה. בכל מצב צריך לעודד את העני לעבוד
- ו. כמה צדקה צריך לתת לעני המחזר על הפתחים
- ז. היחס למכתבי רבנים
- ח. סדר קדימה בצדקה
- ט. צדקה לשיבות
- י. חיוב מעשר כספים
- יא. עשר בשביל שתתעשר
- יב. ברכת המעשר מגיעה בדרך טבעית
- יג. אילו כספים חייבים במעשר כספים
- יד. דרכי הישוב מעשר כספים
- טו. לאיזה מטרות אפשר לתת את מעשר הכספים
- טז. שאלות מאנשים שמתקשים להפריש מעשר
- יז. האם מותר לשלם הוצאות הילדים מכספי המעשר
- יח. האם אפשר לעזור לילדים גדולים ונשואים מהמעשר
- יט. צדקה להורים

א. הקדמה על מצוות הצדקה

מצווה לתת צדקה לכל יהודי הנצרך לה, שנאמר (דברים טו, ז-ח): "כִּי יִהְיֶה בְּךָ אָבִיּוֹן מֵאֶחָד אַחֶיךָ בְּאֶחָד שְׁעָרֶיךָ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלוֹהֶיךָ נָתַן לְךָ, לֹא תֵאֶמֶץ אֶת לִבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ מֵאֶחֶיךָ הָאָבִיּוֹן. כִּי פֶתַח תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לוֹ וְהֶעֱבַט תִּעֲבִיטֵנוּ דַּי מִחֲסָרוֹ אֲשֶׁר יִחְסַר לוֹ". וכשנדייק בפסוקים נמצא שמי שיכול לתת צדקה ואינו נותן, בנוסף לכך שהוא מבטל מצוות עשה, עובר גם על איסור, שנאמר (דברים טו, ז): "לֹא תֵאֶמֶץ אֶת לִבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ מֵאֶחֶיךָ הָאָבִיּוֹן".

מצוות הצדקה היא מן המצוות הגדולות שבתורה, ואמרו עליה חכמים: "שקולה צדקה כנגד כל המצוות" (ב"ב ט, א). והנותן צדקה מתדבק במידתו של הקב"ה שמחיה ומפרנס את ברואיו. וכיוון שהצדקה מוסיפה חיים לעולם לכן היא מצילה מן המיתה, שנאמר: "וְצִדְקָה תִצְלֵל מִמּוֹת" (משלי י, ב).

מצוות הצדקה אינה רשות אלא חובה שהתורה מטילה על כל יחיד ועל החברה בכללותה. ועניינה, לעזור ולתמוך בחולים וזקנים, יתומים ואלמנות, שאינם יכולים לקיים את עצמם. ומי שמתמט מקיום חובת הצדקה, נחשב כאילו עובד עבודה זרה (ב"ב י, א), כי הוא משלים עם החסרונות שיש בעולם, כדרכם של עובדי עבודה זרה, שאינם מאמינים באפשרות לתקן את העולם. ואמרו חכמים: "כל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא" (משנה סנהדרין ד, ה). ועל ידי שאנו מתמודדים עם הקשיים שישנם בעולם, ומסייעים לסובלים ולמסכנים, אנו מתקנים את העולם ומקרבים את הגאולה, וכפי שאמרו חכמים (ב"ב י, א): "גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה, שנאמר (ישעיה נו): כֹּה אָמַר ה' שָׁמְרוּ מִשְׁפָּט וַעֲשׂוּ צְדָקָה כִּי קְרוֹבָה יְשׁוּעָתִי לְבֹא וְצִדְקָתִי לְהַגְלוֹת".

כדי לקיים את מצוות הצדקה, היו ממנים בני הקהילות גבאי צדקה, והיתה לגבאים קופה של צדקה, והיו גובים צדקה מכל אנשי הקהילה שמסוגלים לתת. ומתוך הקופה היו מפרנסים את עניי העיר ונותנים להם את צורכיהם הבסיסיים (שו"ע יו"ד סימן רנו).

מגמתה של הצדקה לסייע לקיומם של אחינו בדרך מכובדת. ולכן המעלה הגדולה ביותר של הצדקה, היא לסייע לעני לעמוד על רגליו בכוחות עצמו. וכאשר אין אפשרות לעזור לעני לעמוד על רגליו בכוחות עצמו, או מפני שאין בכוחנו למצוא לו עבודה או ללמדו מקצוע, או שהעני חולה ואינו מסוגל לעבוד, אזי המצווה לדאוג לקיומו. וככל שנותנים לו את העזרה בדרך מכובדת יותר, כך הצדקה מעולה יותר. וככל שנותנים לו את הצדקה בדרך שמביישת אותו יותר, כך היא במדרגה נמוכה יותר (עיין שו"ע יו"ד רמט, ו-יג).

ב. הצדקה המעולה להעמיד את העני על רגליו

כפי שלמדנו, המעלה הגדולה ביותר של הצדקה, היא לסייע לעני לעמוד על רגליו בכוחות עצמו, כך שלא יצטרך יותר לבקש צדקה, שנאמר (ויקרא כה, לה): "וְכִי יִמּוֹךְ אָחִיךָ וַיִּמָּטֶה יָדוֹ עִמָּךְ וְהִחֲזַקְתָּ בּוֹ". למשל, העוזר לעני למצוא עבודה מסודרת או שהוא דואג שילמד מקצוע שיוכל אח"כ להתפרנס ממנו בכבוד, מקיים את מצוות הצדקה באופן המעולה ביותר, מפני שזו הדרך המכובדת והיעילה ביותר להוציא את העני ממעגל העוני.

כיום, רוב הפרנסות הטובות כרוכות בלימודים אקדמאים. בחורים ממשפחות עניות, שאין ביכולתם לממן לעצמם את לימודיהם, ימשיכו, על פי רוב, לחיות כהוריהם חיי דוחק ועוני. הם יעבדו בעבודות פשוטות, יקבלו שכר נמוך, וסכנת הפיטורים תמיד תרחף מעל ראשם, מפני שהמעסיקים אינם תלויים בעובדים הפשוטים, ועל כן אינם צריכים להבטיח את מקומם. נמצא אפוא, שהמסייע ביד בחורים עניים אלו ללמוד מקצוע טוב, כדי שיוכלו אחר כך לפרנס את משפחתם בכבוד - מקיים את מצוות הצדקה במדרגה הגבוהה ביותר.

חובה להוסיף, שעם כל הכבוד לחיי העולם הזה, חיי עולם הבא חשובים יותר. ולכן צריך להשתדל שנתנית העזרה ללימודים אקדמאים תהיה דרך מסגרת שמעודדת, בנוסף ללימודים האקדמאים, גם לימוד תורה, כדי שההתפתחות תהיה שלימה, בקודש ובחול. (יעוין בשו"ע יו"ד רנא, א-ב, שמי שעובר עבירות במזיד אין מצווה לתת לו צדקה, ואם עובר להכעיס אף יש איסור לתת לו).

ג. עד כמה צריך לעזור

שאלה: מי הוא עני שצריך לתת לו צדקה, האם הדבר תלוי בהרגשתו האישית של העני, או שישנם כללים קבועים?

תשובה: ככלל, עני הוא מי שאין ביכולתו לקנות את הדברים שנחשבים בסיסיים אצל רובה הגדול של האוכלוסייה בארץ שבה הוא גר. אולם במקרים מיוחדים יש גם עוני אישי, של אדם שהיה רגיל לחיי רווחה וירד מנכסיו, וקשה לו מאוד להתרגל למצבו החדש, והמצווה לעזור לו למשך זמן מסוים לקיים את שגרת חייו הקודמת עד שיתרגל למצבו הכלכלי החדש.

וזהו שנאמר (דברים טו, ז-ח): "כִּי יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיּוֹן... לֹא תֹאמֵץ אֶת לִבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ מֵאֲחִיךָ הָאֲבִיּוֹן. כִּי פֶתַח תִּפְתָּח אֶת יָדְךָ לוֹ... דֵּי מַחְסְרוֹ אֲשֶׁר יִחְסֹר לוֹ".

אמרו חכמים, אם היה עשיר שהיה רגיל לצאת כשהוא רכוב על סוס ועבד רץ לפניו, וירד מנכסיו, נותנים לו סוס ועבד. "אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. פעם אחת לא מצא

עבד לרוץ לפניו ורוץ לפניו שלושה מילין" (כתובות סז, ב). וכן אם היה רגיל להתלבש בבגדים יקרים ולאכול מאכלים יקרים - נותנים לו, שנאמר "אֲשֶׁר יִחְסֹר לוֹ". לו - לפי עניינו ורגילותו, שאם היה עשיר והתרגל לחיי פאר ורווחה וירד מנכסיו, יסבול כל כך מחסרונו עד שאולי ימות מכאב לב.

אלא שיש לסייג זאת בשני כללים. א' אם ישנם עניים יותר שעדיין לא קיבלו את צורכיהם הבסיסיים, יש להקדימם, שזה הכלל: העני יותר קודם. לפיכך, רק לאחר שסיפקו את הצרכים הבסיסיים של כל העניים, באוכל, מלבוש, דיור וחינוך הילדים, ויש עדיין אפשרות לתת עוד צדקה מן הקופה הציבורית או מאנשים פרטיים - חובה לתת לעשיר את צורכו "אֲשֶׁר יִחְסֹר לוֹ". ב' יש לחנך את העשיר שירד מנכסיו לחיות בפשטות כדי שלא ייפול למעמסה כבדה על הציבור שיצטרך לספק לו במשך כל חייו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. שכל מה שנצטוונו הוא להקל עליו את הירידה עד שיתרגל לחיי פשטות. ואולי אם נסייע לעשיר שירד מנכסיו לשמור על מעמדו למשך תקופה מסוימת, יוכל לשקם את עסקיו ולעמוד על רגליו. אבל אם מתברר שעסקיו אבדו, עליו להתרגל לחיי פשטות.

ומה שהלל הזקן רץ לפני אותו עני בן טובים, היה כפי הנראה לפניו משורת הדין, כפי דרכו המיוחדת של הלל הזקן שהיה רגיל להעביר על מידותיו. ואולי אותו עני בן טובים היה במצב נפשי קשה כל כך עד שידע הלל הזקן שאם לא יכבדו יוכל למות מרוב צער. ומי יודע, אולי אחרי אותה ריצה של הלל הזקן הרהר אותו עני בליבו שאין ראוי לו להמשיך ולהתפנק כל כך, והשלים עם מצבו החדש, וקיבל על עצמו לחיות מעתה בפשטות.

ד. צדקה על ידי גבאים חכמים והגונים

הסדר הנכון לתת צדקה דרך גבאי צדקה חכמים והגונים (עיין שו"ע יו"ד רמט, ז; רנז, א-ב). מפני שמי שאינו יודע כיצד לעזור לעניים עלול בלי כוונה להעמיק את מצוקתם, מפני שבמקום לעודדם לעבוד, ירגילם להעדיף את הכסף הקל שבא מהצדקה על פני הכסף הקשה שבא מעבודה. אבל באמת לא ייטב לו מכך, להפך, הוא יהיה שפל בעיני עצמו ובעיני משפחתו. קיום שכזה ישפיע לרעה עליו, ועלול לפתח אצל ילדיו אופי מקולקל.

ומי שאינו מכיר היטב את העני, יכול לטעות בעני שאינו הגון, שמבקש נדבות מפני שהוא מכור להימורים או סמים או אלכוהול. ומי שנותן צדקה לעניים שאינם הגונים אין בידו שכר מצווה (ב"ק טז, ב).

אבל גבאי צדקה חכמים והגונים יודעים כיצד לעזור באופן יעיל לעניים הגונים. פעמים שהגבאי צריך להתנות את מתן הצדקה בזה שהעני יעבוד, ועל כל שקל שירוויח יוסיפו לו עוד שקל. לפעמים צריכים למצוא לו עבודה,

שהמעסיק מוכן לשלם עבורה סך של אלפיים ש"ח לחודש, ויוסיפו לו בלא שידע עוד אלפיים ש"ח מכספי צדקה, כדי שהוא ומשפחתו יחשבו, שהוא זה שמפרנס בעבודתו המסורה את המשפחה. כך יעזרו גם לקיומו החומרי וגם למעמדו המוסרי בעיני עצמו ומשפחתו.

וגם כאשר מדובר באדם שאינו מסוגל כלל לעבוד וצורכי משפחתו מרובים, וצריך לסייע לו באופן שוטף בצדקה, מכל מקום גבאי הצדקה צריכים להשגיח שהצדקה שהם נותנים לו תנוצל כראוי, למזון ולבוש, וחינוך הילדים לתורה ודרך ארץ. ולא לקניית מותרות או הימורים או משקאות חריפים. במקרים שיש חשש שהכסף ילך לצרכים מיותרים או שליליים, אסור לתת לו כסף אלא רק מצרכים.

ואם יש עני שצריך לעזור לו, אבל מפני רגישותו המוסרית אינו מעוניין לקבל עזרה, צריכים לפייסו בדברים, ולומר לו שהכל מן השמיים, וגלגל חוזר בעולם, ואילו הוא היה עשיר, ודאי היה עוזר לחבריו, ועל כן כשהוא עני, עליו לקבל צדקה ולהתבונן בצדדים היפים שבחייו ולשמוח בהם, ולדעת שהכל לטובה.

כללו של דבר, נכון לתת את הצדקה דרך אנשים חכמים והגונים, שיודעים כיצד לעזור לעניים, והם גבאי הצדקה. וגם לכך רמזו חכמים, באומרם: "עניי עירך קודמים". בנוסף לכך שהחובה המוסרית כלפי הקרובים קודמת, עניי העיר מוכרים, וניתן לעזור להם באופן נכון יותר.

כאשר אפשר, טוב שגבאי הצדקה יעבדו בשיתוף פעולה מלא עם אנשי החינוך ועובדי מחלקת הרווחה, כך יוכלו ביחד, עם המשאבים הממלכתיים והמקומיים, לעזור באופן היעיל ביותר לעניים. אולם חובה לציין, כי למרבה הצער, פעמים שעובדי הרווחה אינם מבינים כראוי את מלאכתם, או שאינם מכירים היטב את הנזקקים לשירותיהם, או שאינם חרוצים דיים לשתף פעולה עם הכוחות שבשטח. ואזי אין ברירה אלא לפעול באופן המיטבי עם הכוחות שבהילה, תוך תקווה שעובדי הרווחה לא יפריעו.

דוגמא חיובית לזה סיפר לי מנהל מחלקת רווחה במועצה מקומית אחת. בשנים בהן המשק נכנס למיתון והאבטלה גברה, נתרבו מאוד הפניות לבקשת עזרה, ולא היתה באפשרותו להיענות לכולם. כדי להתמודד עם המצוקה הוא הקים ועדה של גבאי צדקה. בוועדה היו חברים מנהל סניף הבנק המקומי, נציג מבית הספר ועוד שני אנשים שמעורים מאוד בחברה.

התוצאות היו מפתיעות: נתמעטו מאוד הפניות. למשל, אלו שיש להם כסף רב בחשבון הבנק, לא באו לבקש תמיכות מפני שהתביישו ממנהל הבנק. אחרים התביישו לבוא כי ידעו שאחד הגבאים יודע שיש להם דירה נוספת, או שדרך בית הספר יודעים שילדיהם מבזבזים כסף רב עבור משחקים וממתקים. את כל המידע החשוב הזה העובדים הסוציאליים לא ידעו.

לא לו שפנו - הוא יכל לעזור יותר. לא רק בכסף, אלא גם במציאת פתרונות שלמים יותר למצוקתם. לעיתים על ידי מנהל הבנק ועוד חברים בעלי מעמד, הצליחו למצוא להם עבודה, לעיתים אחד הגבאים יכל לסייע בעצה טובה כיצד לנהל את משק הבית באופן חסכוני.

ה. בכל מצב צריך לעודד את העני לעבוד

גם כאשר אין סיכוי שהאדם יצליח לפרנס את משפחתו בלא עזרה, צריך לתת לו צדקה בדרך שתעודד אותו להמשיך לעבוד. בדרך שתגרום לו ולמשפחתו לכבד את עבודתו, ולדעת שיש לה ערך. בלא זאת, הוא עלול להעדיף את הכסף הקל שבא מהצדקה על פני הכסף הקשה שבא מעבודה. אבל באמת לא ייטב לו מכך, להיפך, הוא יהיה שפל בעיני עצמו ובעיני משפחתו. קיום שכזה ישפיע לרעה עליו, ועלול לפתח אצל ילדיו אופי מקולקל.

פעמים רבות גבאי צדקה חכמים צריכים להתנות את מתן הצדקה בזה שהמקבל יעבוד, ועל כל שקל שירוויח יוסיפו לו עוד שקל. לפעמים צריכים למצוא לו עבודה, שהמעסיק מוכן לשלם עבודה סך של אלפיים ש"ח לחודש, וגבאי הצדקה יוסיפו לו במשכורתו בלא שידע עוד אלפיים ש"ח, כדי שהוא ומשפחתו יחשבו שהוא זה שמפרנס בעבודתו המסורה את המשפחה. כך יעזרו גם לקיומו החומרי וגם למעמדו המוסרי בעיני עצמו ומשפחתו.

ו. כמה צדקה צריך לתת לעני המחזר על הפתחים

בתלמוד (בבא בתרא ט, א) מבואר כי אין ראוי לתת לעני המחזר מתנה גדולה, ומאידיך אין לפוטרו בלא כלום, אלא צריך לתת לו מתנה מועטת. כלומר כשיעור שניתן לקנות בו דבר מה לאכול. בימינו אפשר להעריך זאת בחצי שקל. ויש אומרים שדי בשיעור פרוטה, שהוא כחמש אגורות. ואפשר אולי שיתן גם חצי שקל או שקל, שזה המטבע השימושי הקטן כיום.

ולא יותר מכך, שהואיל והתרגל לחזר על הפתחים, מי יודע כמה יאסוף, ואולי כבר אינו נזקק כל כך ואף על פי כן הוא ממשיך לאסוף צדקה ומכשיל אנשים בנתינת צדקה לעני שאינו הגון. ואף אם זה שמחזר על הפתחים נזקק באמת לצדקה, לא ברור שצריך להקדימו, שהרי לפי כללי ההלכה יש להקדים את העניים הקרובים והשכנים, ומי יודע אם זה שמחזר על הפתחים נזקק לצדקה יותר מהם (ע' ב"ב ט, א; שו"ע יו"ד רנ, ג).

יש לציין כי הנותן צדקה לעניים שאינם הגונים אין בידו שכר מצווה (ב"ק טז, ב). לפיכך ראוי לכל אדם שיחלק את מעשר הכספים מרווחיו ומשכורתו על פי שיקול דעתו, ובזה יצא ידי חובת מצוות צדקה, ולאותם עניים שמחזרים על הפתחים ייתן מתנה מועטת.

ז. היחס למכתבי רבנים

שאלה: מה הדין כאשר העני המחזר על הפתחים מביא מכתב המלצה מרבנים חשובים, האם צריך לתת יותר ממתנה מועטת.

תשובה: נראה לעניות דעתי, שאין בכוחו של מכתב ההמלצה לשנות את מעמדו של המחזר על הפתחים, ודינו נשאר שנותנים לו מתנה מועטת בלבד. וזאת משום שהרב שכתב את מכתב ההמלצה לא קיבל על עצמו לעקוב אחר העני ולבדוק אם אסף כפי צורכו או שמא המשיך לקבץ נדבות לאחר מכן. בנוסף לכך, מכתב ההמלצה לא בא לקבוע שזה העני הנצרך ביותר, ושיש להקדימו לכל שאר העניים. לכן את מעשר הכספים צריך לתת לשיבות או גבאי צדקה הגונים, ואילו למחזרים על הפתחים צריכים לתת מתנה מועטת בלבד, כלומר: בין חמש אגורות לשקל.

ואכן מנהגו של אבי מורי שליט"א, שאינו נותן מכתב תמיכה לשום עני שאינו מתגורר בבית-אל (שם הוא מכהן כרב) או שהוא תלמיד אישי שלו. וכך גם אני נוהג. הסיבה לכך ברורה, רבים טועים לחשוב, שאם רב מוכר נותן מכתב תמיכה לעני המחזר על הפתחים, הרי שצריך לתת לו מתנה גדולה. אבל כאמור, אין נותן המכתב מסוגל לעקוב כראוי אחר מקבלי המכתבים.

ובכלל, כפי שלמדנו, דרכי העזרה לעני מורכבים. צריך להכיר אותו, את אופיו, את כישרונותיו. את ההיסטוריה שלו כעובד ומפרנס או כמובטל כרוני. האם הוא מסוגל לעבוד? האם יש לו משפחה שיכולה לסייע בידו? האם יש באפשרותו למכור את דירתו ולעבור למקום זול יותר? האם הוא מקבץ נדבות עבור טיפול רפואי בחוץ לארץ כאשר קופת חולים מוכנה לממן את הטיפול הרפואי שלו בארץ? ועוד שאלות רבות. בלא היכרות מעמיקה וארוכת שנים, לא בטוח שהכסף שניתן אכן יועיל לו באמת.

במשך מספר שנים עקבתי אחר מקבלי מכתבי ההמלצה, ועמדתי על עובדה מעניינת. יש להם מכתבים מכל מיני רבנים חשובים וטובים, אבל מכתב אחד, החשוב ביותר, חסר. המכתב מהרב המקומי. היינו מהרב שמתגורר בשכונתו של העני. הרי הוא זה שצריך להכירו היטב, ומדוע ממנו אין מכתב? הסיבה ברורה, הוא מכיר אותו יותר מדאי טוב, וכנראה אינו ממליץ לתת לו צדקה.

ושלא נטעה, אין סיכוי לברר את האמת אודות עני המגיע לחזר על הפתחים. גם אם נתקשר לשכניו או מכריו, לא נדע את מידת אמינותם. גם אם נדבר עם העובד הסוציאלי המקומי, ברוב המקרים הוא אינו מכיר אותו היטב. הוא יודע רק את מה שדווח למחלקת הרווחה, וזה בדרך כלל מעט מאוד.

ח. סדר קדימה בצדקה

שלושה עקרונות ישנם בסדר הקדימה, והם רמוזים בפסוק (דברים טו, ז): "כי

יְהִי בֶן אָבִיוֹן מֵאֶחָד אֶחָיִךְ בְּאֶרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלוֹהֶיךָ נָתַן לְךָ, לֹא תֹאמַן אֶת לִבְבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ מֵאֶחָיִךְ הָאָבִיוֹן". העיקרון הראשון הוא "אָבִיוֹן", את היותר אביון, היינו יותר נצרך לעזרה - יש להקדים, לכן יש להקדים הנצרך למזון על פני הנצרך ללבוש, ואת הנצרך ללבוש על פני הנצרך לרהיטים. העיקרון השני: "מֵאֶחָד אֶחָיִךְ", את מי שנחשב יותר אָחִיךָ - צריך להקדים. לכן הורים קודמים לבנים גדולים, בנים קודמים לאחים, אחים קודמים לדודים, ודודים קודמים לבני דודים. העיקרון השלישי: "בְּאֶחָד שְׁעָרֶיךָ", עניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת. כשיש התנגשות בין שני עקרונות, העיקרון הראשון קודם לשני, והשני לשלישי (כפי שהתבאר לעיל ה, יג). עוד הלכה למדנו מהפסוק, שעניי ארץ ישראל קודמים לעניי חוץ לארץ, שנאמר: "בְּאֶרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלוֹהֶיךָ נָתַן לְךָ" (ש"ע רנא, ג).

עוד צריך להוסיף, שגם חבר טוב נחשב כקרוב שיש להקדימו. וכן קירבה רעיונית נחשבת קירבה, ולכן אדם הרוצה לתרום לשיבות, מפני שרבים מתלמידי השיבות נחשבים בשנות לימודיהם בישיבה כעניים, ראוי שיקדים ישיבות שקרובות להשקפת עולמו על פני ישיבות הרחוקות מהשקפת עולמו.

חשוב לציין שיש מצבים שבהם הדרכת ההלכה ברורה ונחרצת, ואזי אין לסור ממנה. למשל, כאשר גם האח וגם בן הדוד זקוקים לצדקה, ושניהם במצב כלכלי דומה, ברור שיש להקדים את האח. וכן כאשר האח זקוק קצת לעזרה, ואילו בן הדוד עומד לגווע ברעב, ברור שבן הדוד קודם. אבל כאשר בן הדוד זקוק לעזרה יותר מהאח, אבל ההבדל ביניהם אינו גדול, בזה הדרכת ההלכה אינה נחרצת, ובמקרה כזה צריך כל אדם להחליט בעצמו את מי להעדיף. וככלל צריך לדעת שפעמים רבות קשה לקבוע מי יותר נצרך, מפני שהאנשים וצורכיהם שונים מאוד זה מזה. ובכל המקרים הללו צריך האדם להחליט על פי שיקול דעתו ונטיית ליבו, ופעמים שכדי להחליט נכון, צריך להתיעץ עם אדם חכם.

ט. צדקה לישיבות

כשם שבכל הלכות הצדקה והחסד יש להקדים את הקרוב יותר, שנאמר (שמות כב, כד): "אֶת הָעֲנִי עִמָּךְ", ומי שיותר עִמָּךְ יותר קודם. כך גם אדם שמתלבט לאיזה ישיבות לתרום, עליו להקדים ולתרום לישיבות שקרובות אליו יותר.

וכמה סוגי קירבה ישנם: קירבה אישית, קירבה רעיונית וקירבת מקום. אדם שלמד בישיבה מסוימת, הקירבה שלו לאותה ישיבה היא קירבה אישית, הוא עצמו למד בה, וודאי שעליו להקדימה לשאר הישיבות, ואת החלק הראשון של התרומה עליו להפריש לטובתה. ובמיוחד כיום שרוב אלו

שלומדים בישיבות אינם משלמים סכום שמכסה את ההוצאות שהישיבה מוציאה עליהם, וכמובן שראשית כל מוטלת על התלמידים חובה מוסרית להחזיר לישיבה את מה שהוציאה עליהם. וראוי שכל תלמיד יעשה לעצמו חשבון, כמה כסף בערך הוציאו עליו בשנות שהותו בישיבה, ויעשה מאמץ להחזיר את כל הסכום לישיבה.

וישנה גם קירבה רעיונית. התורה רחבה מיני ים, ולכל ישיבה ישנו איזה דגש מיוחד. יש המדגישים יותר את השמחה, ויש את המוסר. יש את אהבת הארץ, ויש את אהבת העם. יש ישיבות שמדגישות את השייכות שלהם ליישוב הארץ, לצבא, לקיבוץ גלויות, ויש ישיבות שפחות מדגישות צדדים אלו. יש ישיבות שמדגישות את ההבדל שבין דתיים לחילוניים, ויש ישיבות שמדגישות את המשותף שבכל ישראל. וכל אדם צריך לתרום לאותה ישיבה או ישיבות הקרובות יותר לרוחו ולהשקפת עולמו. ואין בכך שום פירוד, להפך, על ידי ריבוי הדעות והרעיונות מופיעה התורה בשלימות גדולה יותר. וכל אחד צריך להיות נאמן להשקפת עולמו, ולשם שמיים, מתוך אהבת ישראל, לסייע לישיבה המתאימה להשקפתו.

והקירבה השלישית והאחרונה בסדר החשיבות היא הקירבה המקומית. מי שמתלבט בין שתי ישיבות, ששתיהן קרובות לרוחו, אלא שאחת בעיר אחרת והשניה בעירו, ודאי שעליו להקדים את הישיבה שבעירו.

וברוך ה' בזמנינו נתמעטו מאוד העניים, וגם במדינת ישראל תוקנו מספר חוקים המסייעים מאוד למשפחות שבמצוקה. ולכן כתבו ואמרו גדולי דורנו, שבדרך כלל הצדקה המעולה ביותר כיום, היא תרומה לישיבה. שעל ידי זה מחזקים את הצד הפנימי הרוחני של ישראל. ועוד, שהבחורים הלומדים בישיבה נחשבים לעניים, מאחר שמצד אחד הם עדיין לא הספיקו לבסס את מעמדם הכלכלי, ומן הצד השני מאחר שהם מבוגרים הוריהם אינם חייבים לפרנסם ולהחזיקם.

י. חיוב מעשר כספים

שאלה: האם חייב אדם להפריש מעשר מהכספים שהוא מרוויח?

תשובה: ההלכה היא שמצווה מן המובחר לתת חמישית מהרווחים לצדקה, ומידה בינונית לתת מעשר מן הרווחים, והנותן פחות, מקיים את מצוות הצדקה כמידת עין רעה (שו"ע יו"ד רמט, א). וכפי שלמדו חכמים, מהפסוק (דברים יד, כב): "עֶשֶׂר תַּעֲשֶׂר אֶת כָּל תְּבוּאֹת זְרַעַן הַיֵּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה". אמרו חז"ל (בספרי שם): אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר, אבל רווחים מריבית וסחורה וכל שאר רווחים מניין? תלמוד לומר "את כל", שהיה יכול לומר הכתוב "את תבואתך" ולמה נאמר "את כל", ללמדנו שצריך להפריש

מעשר גם מריבית וסחורה ומכל דבר שאדם מרוויח בו. וזהו שנדר יעקב אבינו בצאתו לחרן, שאם ה' יהיה עימו וישמור עליו ויתן לו לחם לאכול ובגד ללבוש - "כֹּל אֲשֶׁר תִּתֶּן לִי עֵשֶׂר אֶעֱשְׂרֶנּוּ לְךָ" (בראשית כח, כב). היינו יפריש מעשר לצדקה.

ונחלקו הפוסקים בשאלה מהו מקור המצווה לתת מעשר כספים. לדעת מיעוט הפוסקים החיוב מן התורה (כן משמע מתוספות תענית ט, א). ויש סוברים שהחיוב מדברי חכמים (ט"ז י"ד שלא, לב). ויש סוברים שהחיוב מחמת מנהג (ב"ח שם).

אלא שצריך להדגיש, שלמרות שיש אומרים כי המקור למעשר כספים הוא במנהג, אין זה אומר שהנותן מעשר מקיים מצווה קלה שיסודה במנהג. שהרי ברור כי עצם מצוות הצדקה היא מן התורה, שנאמר (דברים טו, ז-ח): "לא תִּאֲמַץ אֶת לִבְּךָ וְלֹא תִקַּפֵּץ אֶת יָדְךָ מֵאֲחִיךָ הָאֲבִיּוֹן. כִּי פֶתַח תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לּוֹ... דֵּי מִחֲסָדוֹ אֲשֶׁר יִחְסַר לוֹ". כלומר, כאשר אפשר יש לספק את צרכיו של כל עני ועני, "דֵּי מִחֲסָדוֹ אֲשֶׁר יִחְסַר לוֹ". אלא שבדרך כלל צורכי העניים מרובים, ואין אפשרות לספק את צורכי כולם, ועל כן קבעה ההלכה, שמידה בינונית לתת מעשר. נמצא אם כן שהמצווה לתת מעשר כספים היא ההגדרה כיצד לקיים את מצוות התורה כפי המידה הבינונית.

כלומר אף שיש אומרים שהמקור לנתינת מעשר הוא ממנהג, המנהג בא לפרש את מצוות התורה, והנותן פחות ממעשר אינו מקיים את מצוות התורה אפילו כמידה בינונית אלא כמידת בעל עין רעה.

מכל מקום ישנה משמעות הלכתית לשאלת מקור החיוב לתת מעשר כספים, והיא לגבי אדם שמצבו הכלכלי דחוק, שאם נפסוק שנתנת מעשר כספים מהתורה - גם כשמצבו דחוק, כל זמן שהוא אינו אנוס, חובה עליו לתת מעשר למי שעני ממנו או להחזקת לימוד תורה. אך אם נפסוק כדעת רוב הפוסקים שנתנת מעשר כספים הוגדרה על ידי חכמים - הרי שמי שמצבו דחוק פטור מנתינת מעשר ויסתפק בנתינת מתנה קטנה למי שעני ממנו, אבל מי שמצבו דחוק במקצת יהיה חייב במעשר כספים. ואם נפסוק שנתנת מעשר כספים היא מנהג, גם מי שמצבו דחוק מעט יהיה פטור ממעשר כספים, והמנהג חל רק על אדם רגיל שמתפרנס כממוצע.

יא. עשר בשביל שתתעשר

שאלה: האם נכון שמובטח כי מי שמפריש מעשר כספים יתעשר על ידי כך?
תשובה: דרשו חכמים על הפסוק (דברים יד, כב): "עֵשֶׂר תִּעְשֶׂר - עֵשֶׂר בִּשְׂבִיל שִׁתְּעַשְׂר". וכן הסביר רבי ישמעאל ברבי יוסי, שעשירי ארץ ישראל נעשו עשירים בשביל שהפרישו מעשרות (שבת קיט, א). ומבואר בתלמוד (תענית ט,

א), שאמנם ככלל אסור לנסות את הקב"ה, שנאמר (דברים ו, טז): "לא תנסו את ה' אלוהיכם כאשר נסיתם במסה", אולם בדבר זה, שאדם יפריש מעשר ויהיה על ידי כך עשיר אפשר לנסות את הקב"ה, שנאמר (מלאכי ג, י): "הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארבות השמים וחריקתי לכם ברכה עד בלי די".

וכן כתב הרמ"א (יו"ד רמז, ד) למעשה, שהנותן מעשר כספים נעשה עשיר, ומותר לבחון את ה' בזה. אולם השל"ה (מס' מגילה נר מצוה כב) כתב שבעל השולחן-ערוך לא הזכיר זאת, מפני שלדעתו אסור לנסות את ה' במעשר כספים, ומה שדרשו על הפסוק "עשר תעשר" הכוונה שהנותן מעשר דגן תירוש ויצהר, שמצוותם מהתורה, נעשה עשיר. ועל זה נאמר במלאכי שאפשר לנסות את ה'. אבל לא בנתינת צדקה. ולכן כתב בשולחן ערוך (יו"ד רמז, ב-ד) כמה מעלות על הצדקה: "לעולם אין אדם מעני מן הצדקה, ולא דבר רע ולא היזק מתגלגל על ידה. כל המרחם על העניים, הקב"ה מרחם עליו. הצדקה דוחה את הגזירות הקשות, וברעב תציל ממות", אבל לא כתב שהמעשר נעשה עשיר ואפשר לנסות את ה' בזה. וכך כתב בשו"ת שאלת יעב"ץ (א, ג).

אולם רוב הפוסקים כתבו שאפשר לנסות במעשר כספים את ה'. וכך כתב בספר 'אהבת-חסד' (ח"ב יח), והוכיח שהפסוק במלאכי, מדבר על מעשרות מדברי חכמים, שהרי בתחילת ימי בית המקדש השני, בעת שהנביא מלאכי התנבא, רוב היהודים לא חיו בארץ, וממילא הפרשת תרומות ומעשרות היתה מדברי חכמים, ואע"פ כן התנבא שאפשר לנסות בזה את ה'. הרי שגם במעשר כספים שאינו מהתורה אפשר לנסות את ה'.

הטעם לכך שה' יתברך מברך את מי שנותן מעשר, מפני שכל חפצו של ריבונו של עולם להיטיב לעולם, ולקיים את לומדי התורה והעניים, אלא שחוק קבע בעולם, שהטוב יתגלה דרך מעשי האדם, וכשאינן מי שמטיב מתבלבלים השערים, והטוב יורד לעולם בערבוביה, וצדיקים ועניים כושלים. אבל כשיש מי שמקבל על עצמו להיות מפריש מעשר מכל רווחיו, הרי שהוא נעשה שותף למגמה האלוקית להיטיב, ודרכו ה' משפיע טובה וברכה לעולם.

ויש לשאול, וכי ראוי לאדם לעשות מצווה כדי להתעשר, ומדוע התורה מדריכה אותנו - "עשר בשביל שתתעשר"? אלא שאכן כן, טוב שנותני המעשר יתעשרו, ואז יתנו עוד מעשרות ויהיו שותפים בתיקון העולם. בנוסף לכך, יש קידוש ה' בכך שנותני הצדקה יהיו עשירים.

יב. ברכת המעשר מגיעה בדרך טבעית

אמנם ברור, שברכה זו אינה באה בדרך נס גלוי, מפני שהבחירה החופשית היא יסוד העולם, ואם היו בעלי מצוות זוכים לנסים גלויים היתה מתבטלת

הבחירה החופשית.

אלא הברכה באה בדרך נסתרת, דרך עבודתו של האדם, וכפי שנאמר (דברים יד, כט): "וְהִגֵּר וְהִיָּתוּם וְהָאֵלֶמְנָה אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֵיךָ וְאָכְלוּ וְשָׂבְעוּ לְמַעַן יְבָרְכֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה יָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה". אבל מי שיתבטל ולא יעבוד - לא תהיה לו ברכה.

וכן לא יכול אדם לבזוז את ממונו על דברי מותרות או לנהוג ברשלנות ואחר כך להתלונן שלא זכה לברכת עשירות. אלא אם יהיה חרוץ ויעבוד כראוי ויכלכל את מעשיו באופן סביר, הוא יכול לנסות את ה' ולראות בעיניו את הברכה שבזכות המעשר.

ואכן כמעט תמיד שמעתי שאכן המפרישים מעשר מתעשרים. אמנם במשך השנים היו מספר פעמים שנשאלתי מאנשים שטענו כי הפרישו מעשר כספים ולא זכו לברכה. כשבררתי את הדברים לעומק, התברר בדרך כלל שנתנו את המעשר למטרות שאינן נחשבות צדקה. כגון לקרובי משפחה שבעצם לא היו כל כך נזקקים, לעמותות מפוקפקות, או עבור סגולות שבמקרה הטוב אין בהן מצווה ובמקרה הרע נזקן מרובה. וכאשר אדם נותן צדקה למטרות שאינן ראויות - אין לו על כך שכר (ע' ב"ק טז, ב).

בנוסף לכך, בדרך כלל אותם אנשים היו מבזבזים את כספם בחוסר הגיון מחפיר. וכמדומה שהדברים תלויים זה בזה, הואיל ולא נתנו צדקה כראוי, גם לא זכו להוציא את כספם כראוי, ונמצאו מפסידים מכאן ומכאן.

יג. אילו כספים חייבים במעשר כספים

שאלה: האם רק מכסף שמרוויחים צריך להפריש מעשר או שצריך להפריש מעשר גם מכסף שמקבלים במתנה?

תשובה: המצווה לתת מעשר כספים חלה על כל כסף שהגיע לאדם - בין כסף שקיבל בירושה, או כסף שהרוויח במשכורת או מסחר, או כסף שקיבל במתנה מקרובים או חברים או מענקים שגופים שונים מעניקים, או פיצויים בעת סיום עבודתו, מכל הכספים הללו צריך להפריש מעשר כספים.

שאלה: האם צריך להפריש מעשר ממתנות שמקבלים לחתונה?

תשובה: יש סוברים שגם מי שקיבל מתנה שווה כסף, כמו למשל מקרר, צריך לתת מעשר משוויו לצדקה (הגרש"ז אורבאך). אבל ההוראה המקובלת, שרק מכסף צריך להפריש מעשר. לפיכך, חתן וכלה שקיבלו מתנות שונות וכספים, עליהם להפריש מעשר מהכסף בלבד.

שאלה: הורים שנתנו לבתם הנשואה כסף כדי שתקנה לעצמה שמלה, האם היא צריכה להפריש מעשר מן הכסף?

תשובה: אין היא צריכה להפריש מהכסף מעשר, מפני שהמתנה אינה כסף אלא שמלה. ואם יישאר עודף וכוונת הוריה שתוכל להשתמש בעודף כטוב בעיניה, תפריש מהעודף מעשר. וכן הורים שעוזרים לילדיהם בקניית דירה, אין הילדים צריכים להפריש מהכסף שקיבלו מעשר, מפני שמתנתם היא חלק מדירה ולא כסף.

שאלה: ילדים שמקבלים מהוריהם דמי כיס, האם עליהם להפריש מהם מעשר?

תשובה: אם נותנים לילד דמי כיס, משמע שכבר יש לו אחדיות להשתמש בכסף לפי רצונו והוא הגיע לגיל חינוך, ועל כן עליו להתחנך למצווה ולהפריש מעשר. ואף שההורים כבר הפרישו מעשר מן הכסף בעת שקיבלוהו, כיוון שעבר לידי של הילד, עליו להפריש. אמנם כל זה בתנאי שהכסף ניתן לילד לשימוש חופשי, אבל אם ההורים נתנו לו כסף עבור נסיעות או קניית בגד או מכשיר מסוים, אין צריך להפריש ממנו מעשר. ורק אם נשאר עודף וההורים מסכימים שבנם ישתמש בו כרצונו, יפריש מהעודף מעשר.

שאלה: האם חייל צריך להפריש מעשר מהכסף שהוא מקבל מהצבא?

תשובה: כן. אלא אם כן הוא עני שחסרים לו צרכים בסיסיים, שאז הוא פטור מהפרשת מעשר.

שאלה: האם צריך להפריש מעשר ממענק לידה או קצבת ילדים, או שהם נועדו לילדים?

תשובה: כיוון שהם מיועדים לשימוש חופשי כרצון ההורים, צריך להפריש מהם מעשר.

יד. דרכי חישוב מעשר כספים

שאלה: אדם שמקבל משכורת, האם עליו להפריש מעשר מהברוטו או מהנטו?

תשובה: צריך להפריש מהנטו, כי זה הכסף שהוא מקבל.

שאלה: האם מפרישים מעשר מכל הנטו, או שאפשר להפחית את תשלום המשכנתא והארנונא מהמשכורת, ומהיתרה להפריש מעשר?

תשובה: יש להפריש מעשר מכל הנטו, ומה שאדם משלם למשכנתא וארנונא נחשב כבר כחלק מההוצאות השוטפות שלו, שאין מפחיתים אותם מהמשכורת.

שאלה: אדם שמוציא כסף עבור הנסיעות לעבודה, ועבור האוכל שהוא קונה בעבודה, האם הוא יכול להפחית את ההוצאות מהנטו שקיבל?

תשובה: אפשר להוריד את עלות הנסיעות לעבודה מן המשכורת ומהשאר להפריש מעשר, משום שלולי הצורך להגיע לעבודה לא היה נוסע לשם. אולם

קניית האוכל בשעת העבודה אינה נחשבת הוצאות עבודה, הואיל ובכל מקרה היה צריך לאכול.

שאלה: אדם שחוסך כסף בתוכנית חסכון או קופת גמל כיצד יפריש מעשר?

תשובה: ראשית עליו להפריש מעשר מהכסף לפני שהוא מפקידו בתוכנית החסכון. אח"כ כשיגיע זמן הפירעון, יעשה חשבון כמה רווח ריאלי היה לו על החסכון, וממנו יפריש מעשר. וכן מי שמשקיע את כספו בקופת גמל, עליו הפריש מעשר מן הכספים לפני הפקדתם, ובעת שיפדה את כספו שבקופת הגמל, יחשב את הרווח הריאלי שהיה לו במשך השנים, וממנו יפריש מעשר.

אמנם פעמים רבות המעסיקים כחלק מההטבות שהם נותנים לעובדים מפרישים כסף לקופות הגמל, ואז הכסף אינו עובר בחשבון העובר ושב של העובד, וקשה לחשב את שיעור המעשר. ועל כן בעת שיוציא את הכסף מקופת הגמל יפריש מכולו מעשר.

שאלה: כיצד יפריש מעשר מי שהשקיע את כספו במניות, בחלקם הרוויח ובחלקם הפסיד?

תשובה: יערוך חשבון כללי, ואם בסך הכל הרוויח, יפריש מהרווח מעשר. ואם בסך הכל הפסיד, פטור מלהפריש מעשר. ורק לאחר שיכסה את הפסדיו ויתחיל להרוויח, יתחייב שוב בהפרשת מעשר כספים.

שאלה: אם מזדמן לאדם צורך לתרום סכום גדול לצדקה, הרבה יותר ממה שהוא צריך להפריש למעשר כספים. האם יוכל להחשיב את התרומה כהלואה למעשר?

תשובה: כן. למשל, מי שצריך להפריש כל חודש אלף ש"ח, ונתן בבת אחת עשרת אלפים לצדקה, יכול להחשיב את העשרת אלפים ש"ח כחוב של "המעשר כספים", ובמשך עשרת החודשים לא יפריש מעשר ממשכורתו.

שאלה: האם ראוי לדקדק בחישוב מעשר כספים מכל הכנסה, או שאפשר לחשב אותו בערך?

תשובה: עדיף לחשב את מעשר הכספים באופן מדויק, וכדי לחשב במדויק יש להקדיש לכן מחברת או פנקס. ואמנם מי שבטוח שנותן לפחות מעשר, יכול לצאת ידי המצווה גם בלא חישוב מדויק. אלא שיש אומרים שהסגולה המביאה לידי עשירות היא דווקא כשמחשבים במדויק, ולכן עדיף לנהל רישום מדויק, ואם ירצה להוסיף אח"כ יוסיף, וכבר למדנו שמידת עין טובה להפריש חמישית.

טו. לאיזה מטרות אפשר לתת את מעשר הכספים

שאלה: האם אפשר לתרום את כספי מעשר הכספים לבניית בית כנסת?

תשובה: יש אומרים שכספי מעשר הכספים צריכים להיות מופנים לצדקה לעניים, והטוב ביותר לעניים לומדי תורה, אבל אסור להפנותם לשאר צרכי מצווה, כמו בניית בית כנסת (מהרי"ל כמובא ברמ"א יו"ד רמט, א). ויש אומרים שמותר להשתמש בכספי המעשר גם לשאר צרכי מצווה, כמו בניית בית כנסת או קניית ספרים לבית הכנסת (מהר"ם כמובא במהרש"ל וש"ך רמט, ג). ואם זה שהתחיל להפריש מעשר קיבל על עצמו ליתנו לעניים, לכל הדעות אסור לו לתת אותו לשאר צרכי מצווה.

והמנהג למעשה, שאפשר לתת את המעשר גם לשאר צרכי מצווה כגון בניית בית כנסת או יישוב הארץ, אלא שלכתחילה יש להעדיף ליתנו לעניים או ללומדי תורה.

שאלה: האם מותר לקנות ספרי קודש מכספי מעשר, ולכתוב עליהם שהם מכספי מעשר וכל מי שירצה יוכל ללמוד בהם?

תשובה: אמנם בעבר, כתבו כמה פוסקים שבשעת הצורך אפשר לקנות מכספי מעשר כספים ספרי קודש, ולכתוב עליהם שנקנו מכספי מעשר, כדי שידעו הכל שהם רשאים ללמוד בהם (ש"ך רמט, ג, ט"ז א). אולם הם דברו בזמן שהספרים היו שווים למשכורת חודשית, ומי שהיה קונה ספר ומוכן להשאילו לאחרים, היה עושה בזה חסד גדול, ורבים היו נעזרים בו ללימוד ממש. ואף שיש מקילים בזה גם כיום, נראה למעשה, שכיום שהספרים זולים, אין בזה צורך לרבים, ולכן אין לקנות בכספי מעשר ספרי קודש ללימוד עצמי. אמנם מי שרוצה ללמוד בספר מסוים, ואם יפריש מעשר לצדקה, לא יוכל לקנות את הספר הזה, והוא באמת רוצה ללמוד בו, הרי שהוא מוגדר כעני ופטור מהפרשת מעשר, ואם ירצה להדר, יוכל לכתוב שהוא מכספי מעשר כספים, כדי שישתדל להשאילו לאחרים או שלאחר זמן יתרום אותו לבית מדרש.

שאלה: האם רשאי אדם לקנות תפילין ומזוזות לעצמו מכספי מעשר כספים?

תשובה: אסור לשלם מכספי מעשר כספים עבור מצוות שאדם צריך לקיים. לכן אסור לאדם לקנות לעצמו בכסף מעשר הכספים תפילין ומזוזות, אמנם מותר לקנותם עבור אדם עני.

שאלה: האם מותר לתת את דמי שתי המתנות לאביונים בפורים מכספי מעשר?

תשובה: כיוון שזו חובה, אסור ליתנה ממעשר כספים. אלא שצריך לדעת שהחובה ליתן בפורים כפרוטה לכל עני, ויש אומרים כשיעור שאפשר לקנות לחם, בכל מקרה מדובר על שקלים בודדים. ואם ירצה אדם להוסיף וליתן בפורים סכום גבוה יותר למתנות לאביונים יכול ליתנו ממעשר כספים.

שאלה: האם אפשר לתת את דמי מחצית השקל שרגילים לתת לפני פורים, או את כסף הכפרות לפני יום הכיפורים, מכספי מעשר כספים?

תשובה: כיוון שמצד המנהג צריך לתת מתנות אלו לעניים, אין לשלם מכספי המעשר. אבל מי שדחוק, יכול ליתנם מכספי המעשר, הואיל ואין חובה גמורה ליתנם.

טז. שאלות מאנשים שמתקשים להפריש מעשר

שאלה: כשאדם נמצא במשך זמן מסוים במצב דחוק, האם עליו לקחת הלוואה כדי לתת מעשר כספים?

תשובה: ישהה את נתינת מעשר הכספים עד שמצבו ישתפר, וירשום בפנקסו מידי חודש בחודשו כמה הוא חייב למעשר, ולבסוף יפרע את כל חובו. למשל, מי שחייב כסף לחבירו, ואינו יכול להחזיר לו את חובו וגם להפריש מעשר כספים, מוטב שישלם תחילה את חובו לחבירו, ואת תשלום מעשרותיו לצדקה ידחה בכמה חודשים.

שאלה: האם צריך לתרום למעשר כאשר נמצאים במינוס בבנק?

תשובה: ככלל אין להיות במינוס בבנק. יש אומרים שיש בזה איסור ריבית (לעיל ה, ה). ובוודאי אין בזה חכמה. ועל כן קודם צריך לכסות את המינוס ואח"כ לתת מעשר. אמנם מי שאינו מסוגל להתאפק מלבזוז את כספו, ותמיד הוא במינוס, אזי ייתן מעשר כספים גם כשהוא במינוס. שלא יהיה מעשר הכספים פחות חשוב מכל צרכי המותרות שבעטיים הוא נכנס למינוס.

שאלה: עני שאינו מצליח לספק את צרכי משפחתו הבסיסיים, האם עליו לרשום בפנקסו את כל מה שהרוויח, ולזקוף את המעשר כחוב, כדי שאם יתעשר יתרום אותו לצדקה. או שהוא פטור לגמרי וגם אם יתעשר לא יצטרך לשלם מעשר עבור התקופה שהיה עני?

תשובה: עני פטור לגמרי ממעשר כספים, ורק כשירחיב ה' את גבולו, יתחיל להפריש מעשר מרווחיו.

שאלה: האם אפשר במקום לתת מעשר לבצע עבודות חשמל עבור ישיבה שאני מעוניין לתרום לה? וכיצד להחשיב את עלות העבודה שלי, לפי התעריף הקבוע או לפי תעריף מוזל?

תשובה: אם זו עבודה שאותו מוסד היה צריך לשלם עבורה כסף, הרי שעבודתך שווה כסף, ואפשר להחשיב את עבודתך כתשלום במקום המעשר. ויש לחשב את עלות העבודה לפי התעריף המוזל, שכך מקובל בין אנשים שיש ביניהם קשר טוב, שמבצעים זה לזה עבודות בתעריף מוזל. ועוד שיש לחוש שמא היצר יטה את החשבון כלפי מעלה, כדי להיפטור מתשלום מעשר, וכדי להיות בטוחים שהחשבון הוגן, יש ללכת לצד השני, על פי תעריף מוזל. עוד צריך לציין, שכיוון שזו עבודה שהיה יכול לקבל עליה כסף, ממילא יש להחשיב כמעשר רק תשעים אחוז מערך העבודה, שכן מעשר היה צריך ממילא

לשלם על אותה עבודה.

יז. האם מותר לשלם הוצאות הילדים מכספי המעשר

שאלה: האם ההורים יכולים להחשיב את מה שהם מוציאים על ילדיהם הקטנים כמעשר כספים שלהם?

תשובה: עד גיל שש ההורים חייבים לפרנס את ילדיהם מהתורה, וחכמים הוסיפו וחייבו את ההורים לפרנס את הילדים עד שיגיעו בערך לגיל שלוש עשרה (כתובות מט, ב). וכיוון שזו חובה, אין להחשיב את מה שמוציאים עליהם כצדקה. ומי שמצבו דחוק מאוד, ואינו יכול לפרנסם בלא להיעזר בכספי המעשר, נחשב עני, ופטור מלהפריש מעשר כספים.

שאלה: האם הורים יכולים לשלם את הוצאות ילדיהם שעברו גיל מצוות מכספי מעשר?

תשובה: אמנם מצד מה שתקנו חכמים אין חובה לפרנס ילדים שעברו גיל שלוש עשרה, אולם מצד מגמת התקנה, שנועדה לדאוג לפרנסתם של הילדים עד שיגיעו לשלב שבו יוכלו בדוחק להסתדר בכוחות עצמם, יש מקום להוסיף לפרנסם גם אח"כ (עיין אג"מ יו"ד א, קמג; ב, קיג). וכך גם חוק המדינה, שההורים חייבים לפרנס את הילדים עד גיל שמונה עשרה. ולכן אין לממן את פרנסת הילדים אחר גיל שלוש עשרה מכספי המעשר. אמנם מי שהוא דחוק, יכול להחשיב את מה שהוא מוציא על ילדיו שעברו את גיל המצוות כמעשר כספים.

שאלה: האם אפשר לשלם לתלמוד תורה של הבנים מכספי המעשר?

תשובה: הואיל וזו מצווה מהתורה, שהאב חייב ללמד את בנו תורה או לשכור לו מלמד שילמדנו תורה, ולמנוע את ילדיו מלהתקלקל (ע' אג"מ יו"ד ב, קיג), אין לקיים את החובה הזו על ידי כספי מעשר כספים. אולם אם הבנים גדולים, וההורים משלמים עבור מוריהם וגם עבור מזונם ולבושם, ומצבם דחוק, ניתן להחשיב את מה שהם משלמים עבור מזונם ולבושם ממעשר כספים. וכן כאשר הם גרים בפנימייה, מותר לשלם את הפנימייה ממעשר כספים (שו"ע הרב הל' ת"ת א, ז).

יח. האם אפשר לעזור לילדים גדולים ונשואים מהמעשר

שאלה: האם ההורים יכולים לעזור לילדיהם שעברו גיל שמונה עשרה, רווקים או נשואים, מכספי מעשר שלהם?

תשובה: אם הילדים נחשבים כעניים באותו זמן, היינו שבלא זאת אין להם כדי צורכיהם הבסיסיים, אפשר להחשיב את מה שנותנים להם כמעשר כספים. אבל אם ההורים מבוססים ונותנים לילדיהם את צורכיהם בשפע, אין

ילדיהם נחשבים כעניים, ואין לתת להם מכספי מעשר כספים. למשל, אם הם קונים בגדים זולים וחוסכים בכל הוצאותיהם, אפשר להחשיב את הילדים כעניים, וממילא אפשר להחשיב את מה שמסייעים להם ככסף של מעשר. אבל אם הם חיים ברווחה יחסית, כגון שהם קונים בגדים יקרים, או שהם מוציאים כסף עבור בילויים במסעדות, אין הם נחשבים כעניים, ואין להחשיב את מה שמוציאים עליהם כמעשר כספים.

וכן לגבי ילדים שהתחתנו, אם הם מחזיקים רכב, ברור שאין הם נחשבים כעניים, ואין להחשיב את מה שנותנים להם כמעשר כספים. וכן אם הם קנו רהיטים יקרים, אין הם נחשבים כעניים. שאם היו עניים היו קונים רהיטים מיד שנייה או פשוטים. וכן אם ההורים קנו להם דירה, או שהם שוכרים דירה יקרה יחסית, כגון בעיר ולא ביישוב, אי אפשר להחשיבם כעניים.

כללו של דבר ההורים יכולים להחשיב את הסיוע לילדים שעברו גיל שמונה עשרה רק בתנאי שהם חיים בחסכנות. ואז התשלום עבור האוכל, הבגדים והנסיעות שלהם יכולים להיחשב כמעשר כספים. וכן התשלום עבור לימודי המקצוע שלהם באוניברסיטה יכול להיחשב כמעשר כספים, מפני שעל ידי כך יוכלו אח"כ לפרנס את עצמם בכבוד, וכבר למדנו (בהלכה א) שהצדקה הגדולה ביותר היא לסייע לאדם העני לעמוד על רגליו בכוחות עצמו. וכן מה שמשלמים לשיבה גבוהה, שעיקר התשלום הוא עבור הפנימייה, יכול להיחשב כמעשר כספים. אבל אם הילדים אינם חיים בחסכנות אלא כפי שמקובל בחברה, הרי שמעמדם כמו האנשים הרגילים פחות או יותר, וממילא הם אינם נחשבים כעניים, ואין להחשיב את מה שנותנים להם כמעשר כספים.

ט. צדקה להורים

שאלה: כאשר אדם נמצא במצב שגם הוריו נזקקים לעזרה וגם ילדיו הגדולים זקוקים לעזרה, ואין ביכולתו לעזור לכולם, למי יעזור?

תשובה: ההורים קודמים לבנים (רמ"א יו"ד רנא, ג).

שאלה: האם אפשר לתת את כספי המעשר להורים נזקקים?

תשובה: אם יש לבן אפשרות לפרנס את הוריו הנזקקים הוא חייב לפרנסם. ואמרו חכמים שאם ייתן את כספי הצדקה שלו להורים, תבוא לו מארה (קללה), שאין ראוי לתת להם צדקה אלא ראוי לחלוק עמם בכספו האישי. אבל אם מצבו הוא, שבלא כספי מעשר כספים לא יוכל לעזור להוריו, הרי ההורים קודמים לבנים ולכל שאר העניים, ולכן ייתן להם את כספי המעשר (שו"ע ורמ"א יו"ד רמ, ה).